



Poszthumanista motívumok klasszikus és kortárs költészetünkben

A poszthumanizmus korunk egyik népszerű filozófiai irányzata. Nem vagyunk egyedül a bolygón, más organizmusokkal is osztoznunk kell az élet nevű folytonos áramlásban. A poszthumanista filozófusok – köztük Lovász Ádám és Horváth Márk – az emberi életen túli, illetőleg a humanizmust meghaladó területekre fókuszálnak. Alábbi cikkemben a poszthumanizmus néhány alapvető fogalmát szeretném egy-egy kortárs vagy klasszikus költemény segítségével bemutatni.

A deterritorializáció folyamata

Földünk szárazabb felének jelentős részét egykor sűrű növénytakaró borította, amiből jelentős mennyiségű szén képződött. Az emberi kultúra megjelenésével a növényzet jelentős területeket veszített, a különféle civilizációk éket vertek a hatalmas dzsungelbe, megritkították a növénytakarót, és művelni kezdték a termőföldet. Különféle kultúrák nőttek ki a földből majd pukkantak szét, akár a buborékok. A hanyatló civilizációk helyén jókora űr tátotta odvas száját. Ám nem sokáig: az ember alkotta világ eltűnésével egy időben a növényzet ismét kitzúzte zöldszínű lobogóit, és birtokba vette – *deterritorializálta* – a néptelen tájat. Lovász Ádám fiatal poszthumanista filozófus a maja kultúrát elnyelő dzsungel beszédes példáján keresztül szemlélteti e folyamatot: „Koordináták oldódnak fel a dzsungel tisztátalan önkényének köszönhetően. Mit sem törődnek a burjánzó növények a maja papi kaszt által hirdetett hiedelemvilágával. Egyedüli teendőjük ezeknek a rizomatikus szereplőknek a burjánzás fokozása, egészen addig, amíg a buldózerek által idehozott mechanikus világ nem számúzi ezt az erdőt a meg nem nyilvánultság tartományába.”¹ Nagy László egyik kiváló hosszúverésében, *A Zöld Angyal*ban hasonlóan falánk növények ostromolják a vidéken fekvő szülői házat. Az enyészet képeit látjuk:

„zúdulva jött a Zöld Angyal a házra, ahol születtem,
megjelölve a házat s világát az ítélet jeleivel,
jött a Zöld Angyal tomboló zöld paripákkal,
szügyük a palánkon betör az elárvult jászol elé,
óriási zöld bikákkal döfeti a falakat, hullik (...)
röfögő zöld kocái telemalacozzák a kertet,
violát rózsát eszik a konda, az Angyal röhög,
pirinyó zöld seregei, talpasak és kacsosak,
bevesznek mindent (...)

¹ Lovász Ádám: *Az érzet deterritorializációja*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2018, 86.

Tompítja már eleven vakolat az éleket,
ragyogó nyeleket bársonymarkában korhaszt a moha,
gomba-kupicákkal zöldarany bár-pult az iga (...)”²

Ady egyébként már *A magyar Ugaron* (1906) című versben életre kelti e buján burjánzó növénytakarót, amelynek hatása fojtó: „Csönd van, a dudva a muhar, a gaz / lehúz, altat, befed”. Ráadásul, a jelképesen elterülő magyar Ugar helyét korábban értékes virágok birtokolták: „Régmúlt virágok illata bódít szerelmesen”. Ám a deterritorializáció folyamata Adynál *Az eltévedt lovasban* jelenik meg teljes pompájában:

„Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrűből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.

Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bús nagyapáink óta.”³

Tehát a versben felbukkanó erdő a vers megírásának idején (1914) már nem létezik, hiszen civilizálódott őseink réges-rég lecsapolták a mocsarakat, az átjárhatatlan erdőket pedig lelkiismeretesen kiirtották. Így csupán az eltévedt lovas – talán egy hajdani honfoglaló szelleme – kétségbeesett *ügetését* halljuk a ködlepel alatt lapuló kietlen *pusztaságban*. Csakhogy lovasunk „vak ügetése” annyira felzavarja a tájék halotti csendjét, hogy hangjának hallatán a múltbéli erdő ismét életre kel, s újra birtokba veszi – *reterritoralizálja* – az első világháború során elnéptelenedett tájat. Visszatérni pedig nem csupán az egykor száműzött növénytakaró képes, Ady versében az újjáéledő erdők és nádasok mellett kísérteties hangok („tompá nóták”) és valódi kísértetek („téli mesék rémei”) huhogásait halljuk. Az Időből való kiköppenést a költő erőteljes nyelvi inverzióval érzékelteti, mintha visszafele írná a verset:

„Erdővel, náddal, pőre sík
Benőtteti, hirtelen, újra,
Novemberes, ködös magát,
Múlt századok ködébe bújva.”⁴

Ady egyik kiváló monográfusa, Vezér Erzsébet szerint: „Itt a köd azért olyan sűrű, mert múlt idők ködével is terhes. Nemcsak a jelen, hanem a múlt is ránehezedik a

² Nagy László: *A Zöld Angyal*, in Uő: *Összegyűjtött versei*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, 351–363.

³ Ady Endre: *Az eltévedt lovas*, in Uő: *Összes versei*, II. kötet, szöveggond. Láng József és Schweitzer Pál, Osiris-Századvég, Budapest, 1994, 124–125.

⁴ Uo.

tájra és az eltévedt lovasra.”⁵ Tehát a sűrű, füstszerű köd és a ködbe veszett történelmi régmúlt is re- és deterritorializálja e területet, míg a vers további soraiban mintha már az érzékelés költői „kiterjesztéséről” beszélhetnénk: „csupa vérzés, csupa titok, csupa nyomások, csupa ősök”. Ugyanekkor, a magyar Ugar módján megelevenedő tájból, a „köd-bozótból” ijesztő állatok rontanak ki: „farkas, bölény és nagy mérgű medve”. A re- és deterritorializáció egyrészt erőszakos külső behatások eredménye, másrészt az entrópiához hasonló belső folyamat is, az élő és élettelen dolgokba „genetikailag” kódolt „halálösztrön”, egyfajta eredendően meglévő nyitottság az ökológiai felbomlás és újrendeződés irányába.⁶

Az antropocén

Az antropocén az emberiség történetének az iparosodás korától kezdődő azon hosszúra nyúló időszaka, amikortól az emberi tevékenység már egyre nagyobb mértékű szennyező hatást kezd kifejteni környezetére, mindenekelőtt a bolygó klímájára. Jelenleg még az *antropocén* korában élünk, tehát egy olyan átmeneti időszak valószínűleg utolsó órájában, amelyben az emberiség még az ősi fosszilis erőforrások égetéséből nyeri a szükséges energiát, ám nem sokáig: a karbonalapú ipart ugyanis hamarosan megújuló energiaforrások fogják felváltani. Horváth Márk és Lovász Ádám legújabb könyvükben – *A határsértés technológiái* – lesújtó módon ítélik meg az antropocént, a pusztító folyamatot részben visszafordíthatatlannak tartják, és több helyütt az emberiség teljes kipusztulását vetítik előre, sőt, a földi élet fennmaradása szempontjából mindezt bizonyos értelemben kívánatosnak is vélik: „Ha végigvesszük az emberi lét következményeit, az emberi csoportosulásoknak a Föld ökoszisztémáira gyakorolt hatásait, akkor elkerülhetetlenül a következő megállapításra kell jussunk: az ember a legrohadtabb, legbűdösebb gyümölcs a földi élet evolúciójának fáján. Búzós burjánzása minden életformát halálra ítélt, amely nem integrálható az emberi társadalom rendszerébe. Elég belegondolnunk azon főemlősök sorsába, amelyek a mezőgazdaságban alkalmazhatatlanok, ugyanakkor háziállattá sem szelídíthetőek.”⁷ A poszthumanisták szerint a megoldás az élő és élettelen dolgok (együtt: aktorok) bonyolult *hálózatainak* alapos feltérképezésében és megértésében keresendő. Nem lehet csupán a probléma egy-egy részterületére, például a globális felmelegedésre koncentrálni, a földi életet átható hálózat texturái jóval bonyolultabbak ennél. Lényegében véve mi emberek, folyamatos kölcsönhatásban állunk a makro- és mikrokörnyezetünket alkotó élőlényekkel és szervetlen anyagokkal, az egymástól való *függés* és *determináltság* felismerése jelentheti az első lépést a gyógyuláshoz vezető úton. József Attilával szólva: „Akár egy halom hasított fa / hever egymáson a világ / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat / s így mindenik determinált”.⁸ József Attila élettelen fahasábjai kiválóan példázzák a földi életet gúzsba kötő hatalmas hálózatot, ezt a szélességi-körökből és hosszúsági-fokokból hurkolt hatalmas Gordiusz-csomót. A globális felmelegedés például nemcsak a tornádók, hurrikánok előfordulására van hatással, de a hó és a növekvő szén-dioxid-kibocsátás révén a növények

⁵ Vezér Erzsébet: *Ady Endre élete és pályája*, Gondolat, Budapest, 1977, 506.

⁶ Lovász Ádám: *Az érzet deterritorializációja*, 19.

⁷ Horváth Márk – Lovász Ádám: *A határsértés technológiái. Alkalmazott filozófiai tanulmányok a poszthumán állapotról*, Kijarat Kiadó – I. T. E. M. Alapítvány, Budapest, 2020, 39.

⁸ József Attila: *Eszmélet*, in *Úó: Összes versei*, szöveggyűjtés: Stoll Béla, Osiris-Századvég, Budapest, 1995, 387.

életciklusát is befolyásolni képes: a virágzások ideje kitolódik, így egyre több allergén kerül a levegőbe, ami a hálózatok bonyolultságából fakadóan egyre több ember életét keseríti. A földi élet szereplőinek kölcsönhatása tehát bonyolult, folyamatos. Szintén József Attila volt, aki még a poszthumanista teóriák és a klímaváltozás megjelenése előtt, még az iparosodás és a tudomány egyre növekvő bűvkörében szedte versbe, mégpedig igen kiválóan, az ember és gép közt feszülő antagonisztikus ellentétet. Különösen a „materialista ódaként” is aposztrofált *A város peremén* című vers egyes szakaszaiban érezni ezt:

„Csak nézzétek, a drága jószág
hogy elvadult, a gép!
Törekeny falvak reccsennek össze,
mint tócsán gyenge jég,
városok vakolata omlik,
ha szökken; s döng az ég. (...)

És látjuk már, hogy nemsoká
mind térdre omlotok
s imádkoztok hozzá, ki pusztán
a tulajdonotok.
De ő csak ahhoz húz, ki néki
enni maga adott...”⁹

Vészjósoló sorok. Ám a technokrácia és a fogyasztói társadalom igazi kritikájával irodalmunkban majd a huszadik század utolsó évtizedeitől szembesülünk. A poszt-humanizmus növekvő erejét és térhódítását mi sem jelezheti jobban, minthogy peszsimista téziseik az ezredforduló táján éppen az egyik legnagyobb magyar humanista és életigenlő költő, Faludy György tollából jelentek meg. Az idő, kiábrándult költő szinte mintha a kibontakozóban lévő poszthumanizmus egyes gondolatainak „tan-költeményét” öntötte volna időtlen formájú szonettekbe:

Mint Erasmus meg More

Rozsos Gáboréknak

A közeli Paradicsomra vártam
mint Erasmus meg More ezeröttszázban,
türelmesen és rémült tisztelettel,
amíg ötvenkilencben észrevettem,

hogy az ipar áldott, roppant vonatja
a pokolgépet is hozzánk vontatja,
s a füsttől és méregtől, melyet termel,
elpusztul fű, fa, állat s minden ember.

Sok millió helyett, amit reméltem,
be kell érnünk ötven jövőendő évvel.
Segítség nincs. Nem akadt köztünk senki,

⁹ József Attila: *A város peremén*, in *Uó: Összes versei*, 366–367.

aki tudná, mit kell ez ellen tenni.
Ha lenne, akkor gyalogosan s vénen
hozzá mennék és elé hullnék térden.¹⁰

Átváltozások

Ahhoz, hogy elkerüljük a küszöbön álló (klíma)katasztrófát, meg kell haladnunk az antropocentrikus világgépet, és az élet nevezetű folytonos áramlás minden szereplőjével egyformán számolnunk kell. A metamorfózisok – állattá „leendések”, és „növénylések” – révén a poszthumán területekről egyre komplexebb képet alkothatunk. Az állattá alakulás mindig is élénken foglalkoztatta az emberi fantáziát. A sámánkultusz egyik jellemző vonása volt a jelképes átváltozási rituálé. Az egyiptomi, indiai, mezopotámiai és mezoamerikai vallások kivétel nélkül zoomorf, politeista vallások voltak. Az észak-amerikai totemisztikus vallási hierarchia csúcán a Mennydörgésmadár trónolt: szemei villámot szórtak, hangja égzengés volt, szárnycsapásaival vihart kavart. A nagy fordulatot a monoteista héber és a politeista antik hitvilág jelentette a maga emberszabású Istenével, illetve isteneivel. A Közel-Keleten a misztérium alapú vallási kultuszokat fokozatosan felváltotta az isteni kinyilatkoztatáson alapuló manifesztum.¹¹ Az állattá változó istenek és emberek a görög mítoszok állandó szereplői voltak. Zeusz képes volt bármilyen formában felbukkanni, szükség esetén, ha az alkalom megkívánta, még szerves formában is, mint például ködlepel, aranyeső. Az állattá-leendéseket az antikvitás után főként a farkasemberek és vámpírok képviselték, de mindvégig népszerű maradt a szarvassá-leendés ősi mítosza is. A mítosz egyik legszebb és legkorábbi változatával az *Átváltozásokban* (Ovidius) találkozunk: Actaeon egy fiatal fiú volt, aki vadászat közben megpillantotta a fürdőző Diana istennőt. Az eredendően szűz természetű istennő ezen éktelen haragra gerjedt, és rendkívül kegyetlen döntést hozott: Actaeon vadászból prédává vált, szarvassá, és saját kutyái tépték szét. A mitikus téma legragyogóbb képzőművészeti feldolgozását Tizianónak köszönhetjük (*Diana és Actaeon*, 1556–1559), míg kongeniális magyar változatait Bartók Béla művében – *Cantata Profana* (1930) – és Juhász Ferenc hosszúversében – *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* (1955) – lelhetjük föl. Jóval tömörebb irodalmi alkotás ezeknél József Attila *Bánat* című verse, ami a szarvassá-leendést és a lükantrópiát egyesíti igen ötletes módon:

Futtam, mint a szarvasok,
lány bánat a szememben.
Famardosó farkasok
úznak vala szivemben.

Aggancsom rég elhagyám,
törötten ing az ágon.
Szarvas voltam hajdanán,
farkas leszek, azt bánom.

¹⁰ Faludy György: *Vitorlán Kekovába*, Magyar Világ Kiadó, Budapest, 1998, 14.

¹¹ Ld. Jan Assmann: *A Varázsfuvola – Opera és misztérium*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2020, 32.

Farkas leszek, takaros.
Varázs-üttön megállok,
ordas társam mind habos;
mosolyogni próbálok.

S ünőszóra fülelek.
Hunyom szemem álomra,
setét eperlevelek
hullanak a vállamra.¹²

Növénylésekről, érdekes módon, jóval ritkábban olvashatunk. Az egyik legősibb és legszebb szintén Ovidius tollából való: Philemon és Baucis átváltozásának története. Hazai vizekre evezve, Nemes Nagy Ágnes objektív lírájának egyik visszatérő és meghatározó motívuma volt a fává változás vagy „elfásulás”. Egészen más utakon jár Sirokai Mátyás kortárs költőnk kongeniális etnoköltészete. Sirokai specialitása, hogy nem csupán elméleti síkon képes átélni a növényé-leendés metamorfózisát, de tesz is érte, mégpedig azáltal, hogy évek óta az erdőt tekinti második otthonának, egyre meredekebb fák ágain felkapaszkodva válik eggyé a természettel. A *Lomboldal* című kötet verseinek ritmusát így maga az erdő diktálhatja: az erdei séták lejtői és emelkedői, az egyes fatörzsek formái, ágai, meredeksége stb. Sirokai zsenialitása mindenekelőtt abban rejlik, hogy teljesen újszerű, eredeti és dinamikus tartalommal gazdagítja a társadalomból kivonuló és erdőben sétálgató költő romantikus és szentimentális képét, szintúgy az erdőt övező „misztikus beavatást”, s ezen erdei hieroglifák faggatásához rendkívül szép és hajlékony költői nyelvet használ:

„Egy tölgy törzsén felfelé mászva nemcsak a saját utamat tervezem meg a lombok közé, de megismerem a fa növekedési vonalát is. Elterelnek kanyarok és csavarodások, új irányokat mutatnak az elágazások és pánikhajtások. Követem öntörvényű vonalvezetését, bejárom életútját, mely a magasba vezette.”¹³

„Mi hajt a magasba, és miért pont a fákra. Mi a közös bennünk, elérhetek-e odáig. Mi vár rám az ágak közt, mért érzem a lombokat menedéknek. Mi elől mászom. És mi felé? Lennék-e fa. Elhagynám-e érte a testemet. Állnék-e egy helyben egy lassú életen át. Lennék-e mindenkié. Lehetek-e, még így, két lábon, valaki fája.”¹⁴

Egészen másféle hangot üt meg Kopriva Nikolett (1996) sötét tónusú, az antropocénban szenvedő költészete. Az ő növénylései fájdalmasak, erdői feketék, hangja helyenként Nemes Nagy „elfásulásaira” emlékeztet:

Száradás

Nevelünk magunkban egy fát.
A bőrünket átlýuggató ágak beleszakadnak a születésbe.
Csontjainkat gyökerek indázzák,
váratlan pillanatokban szisszenünk fel,
elkéült végtagokkal rójuk a szokásos utakat,

¹² József Attila: *Bánat*, in *Uó: Összes versei*, 313.

¹³ Sirokai Mátyás: *Lomboldal*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2020. 21.

¹⁴ Sirokai Mátyás: *Lomboldal*, 23.

nem nézünk a kirakatüvegbe.
A villamoson mindenki a kezét takargatja,
a sebezhetőséget be kell csomagolni.
A napok felcserélhető, csak
a tükörbe néző arcok változnak.
Hol itt, hol ott egy ismeretlen jegy, amit hazahozunk
állandósult bolyongásainkból, lefekvéskor
hezítálunk az utolsó gondolattal.
Kényszereinktől gyerekkorunkban kezdünk függni,
képzeinket beleneveljük a kert növényeibe,
kiszáradunk, mielőtt rájuk bizonyítanánk,
hogyan méltatlanok a létezésre.¹⁵

Természetesen állatok is átváltozhatnak más állatokká, ahogyan az állati „növénylés”, vagy növényi állattá-leendés sem zárható ki. A határ a húsevő virágok esetében például igencsak elmosódik. Juhász Ferenc egyik legnagyobb művében a különféle létformák keveredésének egész bestiáriuma botlunk. A *Gyermekdalok* (1969) a hidegháború idején készült, és egy képzeletbeli atomháború utáni „posztthumán” állapot Genézisének tekinthető, csupa groteszk növényállati figurával, amelyek testrészei teljesen eltorzultak és összekeveredtek a radioaktív sugárzástól. Valódi emberi figurák már nem szerepelnek ebben a költeményben, csupán egy emberfejű, dinoszaurusztestű és parányi agyú embersárkány, ami (vagy: aki), olyan nehézkesen mozog oszlopszerű végtagjain, mint egy két lábon járó gótikus katedrális. Körötte bozsog és nyüzsög az eltorzult lét:

„Különösen a békák sokasodtak és sokszorozódtak hemzsegve (...) Mert voltak kéttestűek és négyfejűek, hátrafelé ugrálók (...) és volt olyan, amelyiknek csak egy hártás-talpú lába nőtt ki hasa közepéből, s azon ugrált. (...) Volt itt átlátszó mirigybőrű kocsonya-zsák, amelyben a fej, a lábak befelé nőttek a látható lüktető szervek közé, s mint egy jégtuskó úgy ragyogott: amelyben befagyva béka, hal, pióca, toll, virág. (...) És a legkülönösebb a szőlőfürt-béka volt, két változatban is, sőt háromban talán, mert az egyik csúcsos hát-farán hordozta szőlőfürt-szemét, mint óriás szőlőfürt-alakú petecsomót. (...) És a másikkal, akinek a szeme helyét eres kőkéreg nőtte be, körül a nyakán, mint gyöngy-nyaklánc ragyogott a szemgolyó-koszorú. De a harmadik, a harmadik volt a legtitokzatosabb! Mert ez a harmadik az egész testén szemgolyókat hordozott, nem is volt más, csak egyetlen szemgolyó-gombóc, négy gyönggyel-kivarrt-lábú kukoricacső, egyetlen szemgolyó szőlőfürt, hiszen teste minden felületén szemgolyók szikráztak: a fejen, a tokán, a háton, a hason, a faron, végig a combokon a talpakig, a lábujjakon is végig. (...) Olyan vala ez a szem-szőlőfürt-béka, mintha gyönggyel kivarrt ruhába, gyöngy-sisakba, gyöngy-álarcba, gyöngy-kesztyűbe és gyöngy-csizmákba öltöztette volna a titkos teremtés. Önmaga szemgolyó-szobra volt ő.”¹⁶

¹⁵ Kopriva Nikolett: *Amire csak a fák emlékeznek*, Kárpát-medencei Tehetségkutató Nonprofit Kft., Budapest, 2020, 9.

¹⁶ Juhász Ferenc: *Gyermekdalok*, in *Uő: A Mindenség szerelme*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 109.

A metamorfózisok harmadik formáját az elgépiesedés világa képviseli. Műszívek, művécstagok és egyéb protézisek behelyezésével válik gördülékenyebbé az emberi és állati lét. A világhálón félig-meddig dematerializált formában vagyunk jelen, olyan avatar profilok képében, akik (vagy: amik) saját tudattal ugyan még nem rendelkeznek, mégis egyre jobban hasonlítanak hozzánk. A minket foglalkoztató globális problémák megoldására gyógyírként Horváthék egy helyütt igen finom (ön)íroniával éppen az emberiség teljes dematerializációját javasolják, a digitális halhatatlanságot, amelynek értelmében a későbbiekben is létezhetnénk, sőt *tozódhatnánk* a különféle érzéki élvezetekben, de immáron testek nélkül, tehát kizárólag a virtuális térben, miközben a növények és az állatok ismét birtokba vehetnék az egész bolygót!¹⁷ A számítógép már sokkal jobban számol és sakkozik nálunk, és ki tudja: egy napon talán megtanul verset írni, és ontani fogja magából a szonetteket. Ez már a cyberpunk költészet világa lesz. Kerber Balázs *Conquest* (2019) című könyvét a világepítő stratégiai játékok inspirálták. Híres hősök bőrébe bújva hozhatjuk létre a legelső emberi civilizációt, és írhatjuk át anakronisztikus módon a történelmet. Ám a *Conquest* lapjait lapozgatva szinte azonnal szembetűnik, hogy ez a *nyelv* és ez a *látószög* nem teljesen a miénk, sokkal inkább egy verset író cyberpunk computer szemszöge és gondolatfolyama, valami, ami már nem mi vagyunk:

„LI TAJ-PO újabb város építésébe kezd a lombok mélyén;
meg kell szervezni a birodalmat a mongolok érkezése
előtt. MILTIADÉSZ a parton sétál, és a véderőmű helyét
jelöli ki. A sziget gyarapodó lakosságának 30%-a katona,
40%-a kereskedő, 20%-a építőmérnök, 10%-a rakodómunkás.
LI TAJ-PO kijelöli a főutca és az újságosstandok helyét.
Az ÉSZAKI FŐVÁROSBÓL munkásokat küldenek a tervek
megvalósítására. Egymást kerülgetik a különítmény tagjai
a fák közt. Feltűnik a dzsungelben az úthálózat, a civilizáció
első jele. Egy épület vázszerkezete magasodik a fű
fölé, kibukkan a város az erdőből, mint egy felfújtt lufi.
*Transport Shi*peken római telepések jönnek, és egymás
hegység-hátán futkosnak a friss utcákon. Egyesek
máris beállnak a hadseregbe, mások tovább építik
a felhőkarcolókat. Riasztóak a hírek. A mongolok
szélesebesen nyargalnak BERLIN felé. A lakosok teájukat
kortyolgatják, és a rádió előtt ülnek. Remeg a kezük,
remegnek a konyhák hideg csempéi. Megszületett
ALBERT EINSTEIN. *Inventing Nuclear Weapons*.
CHURCHILL ekkor hall először TURK kapitány
különös felbomlásáról, és táviratozik ELISABETH-nek,
hogy tegyen valamit. *DO NOT leave the Diplomacy Table!*”¹⁸

¹⁷ Horváth Márk – Lovász Ádám: *A határsértés technológiái*, 31–46.

¹⁸ Kerber Balázs (1990): *Conquest*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2019. 38–39.

